

KÜRESEL SALGIN ÖNCESİ VE SONRASINDA TÜRKİYE'DEKİ SURİYELİ ÇOCUKLARIN EĞİTİME ERİŞİMİ

Suna Gülfer IHLAMUR-ÖNER*

GİRİŞ

Suriye’de on yıldır devam eden krizin yarattığı yıkımdan en fazla etkilenenler arasında çocuklar bulunmaktadır. Suriye içerisinde ve dışarısında Suriyeli çocuklar zor koşullarla yaşamlarını sürdürmektedir. Suriyeli çocukların bu mücadeleden galip çıkması ve “kayıp kuşak” olmasını engellemenin yolu eğitimden geçmektedir. 3,6 milyonu aşkın Suriyeli mülteciyle¹ dünyada en büyük mülteci nüfusuna sahip olan Türkiye aynı zamanda en fazla sayıda çocuk mülteciye ev sahipliği yapan ülke konumundadır ve çocukların eğitimi Türkiye açısından öncelikli konular arasındadır.

Bu çalışmada Suriyeli çocukların eğitime erişimi konusu ele alınmaktadır. Türkiye’nin de taraf olduğu Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşme’nin 1. maddesinde belirtildiği üzere 0-18 yaş arası bireyler “çocuk” olarak tanımlanmaktadır (UNICEF, 1989). Göç İdaresi Genel Müdürlüğü’nün (GİGM) 2 Aralık 2020 tarihli verilerine göre, Türkiye’de geçici koruma kapsamında 3,641,503 Suriye vatandaşı bulunmaktadır. Bu grupta 0-

* Doç. Dr., Marmara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü öğretim üyesi, E-posta: gihlamur@marmara.edu.tr

¹ Türkiye’deki Suriyeliler geçici koruma rejimi altındadır, ancak hem coğrafi sınırlama hem de kitlesel göç durumlarında bireysel statü belirleme işlemlerinin yapılamaması nedeniyle mülteci statüsüne sahip değildir. Bu çalışmada ise mülteci kavramı Sözleşme’deki hukuki tanımı da kapsayan, fakat daha geniş anlamda, yaygın şiddet ortamından kaçan ve ülkesi dışında (uluslararası) koruma arayan tüm Suriyelileri kapsayacak şekilde kullanılmaktadır.

18 yaş arasındaki çocukların sayısı 1,702,774'dır (GİGM, 2020). Bu durum Türkiye'de Suriyeli çocukların temel ihtiyaç ve haklarını öncelikli kılmaktadır. Eğitim hakkı Suriyeli çocukların en temel haklarından birisi, belki de, en önemlisidir. 18-24 yaş grubundaki Suriyeli gençlerin yüksek öğretime erişimi aynı derecede önem arz etse de bu çalışmanın kapsamı dışındadır.²

Suriyeli mülteciler Türkiye'de on yılı aşkın süredir yaşamaktadır ve ihtiyaçları acil insani yardım sağlanması boyutunu aşmıştır. Bu nedenle, Türkiye'nin kapsamlı ve uzun-erimli bir uyum stratejisi benimsemesi ve bunu ivedilikle uygulamaya koyması gerekmektedir. Suriye'den Türkiye'ye mülteci hareketi başladığında hem krizin kısa süreli olacağı beklentisi hem de Türkiye'nin iltica rejimi izin vermediğinden Suriye'den gelenler "misafir" olarak tanımlanmış, 6458 sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu kapsamında Ekim 2014 tarihinde hazırlanan yönetmelik ile "geçici korunma" altına alınmıştır. Türkiye'nin coğrafi sınırlama nedeniyle Türkiye'ye sığınan Suriye vatandaşlarına "mülteci statüsü" yerine "geçici koruma statüsü" vermesi daha sınırlı hak ve destek mekanizmaları anlamına gelmekte, bu da hak temelli bir yaklaşımın geliştirilmesi önünde bir engel teşkil etmektedir. Suriyeli mülteciler açısından belirli bir statü, hakları hakkında daha fazla bilgi sahibi olmak, geleceği planlayabilmek, dolayısıyla çocuklarının eğitime erişimi de dâhil birçok farklı konuda daha kararlı adımlar atabilmeleri anlamına gelmektedir. Ev sahibi toplumun süreç ve mekanizmalarına etkin ve eşit düzeyde katılımı sağlayacak bir uyum stratejisi belirli bir statünün sağladığı sağlam zemin üzerinde yükselebilir. Suriyeli bireylerin ev sahibi toplumla etkileşerek oluşturduğu/oluşturacağı toplumsal alan, süreç ve mekanizmalara daha etkin ve eşit düzeyde katılımını sağlayacak en temel unsur ise eğitimidir.

Küresel salgın (pandemi) öncesi dönemde Türkiye'deki devlet okulu ve sayısı giderek azalan Millî Eğitim Bakanlığı (MEB) denetimindeki Geçici Eğitim Merkezlerine (GEM) kayıtlı Suriyeli öğrenci sayısı önemli ölçüde artmıştır. Ancak Türkiye'nin koruması altında olmasına karşın eğitime erişemeyen, çalışmak zorunda kalan, erken yaşta evlendirilen çok sayıda

² YÖK'ün en güncel verilerine göre 2019-20 eğitim-öğretim yılında Türkiye'deki devlet ve vakıf üniversitelerinde kayıtlı bulunan Suriyeli üniversite öğrencisi sayısı 37,236'ya ulaşmıştır (Yüksek Öğretim Bilgi Yönetim Sistemi, 2021). Son yıllarda Suriyeli öğrencilerin üniversite eğitimine erişimi konusunda yol katedilmiş olsa da eğitime erişemeyen çok sayıda öğrenci bulunmaktadır (Ateşok, Komşuoğlu Çıtırptıoğlu ve Özer Yürür, Kasım 2020, s. viii).

çocuk bulunmaktadır. Dünya genelinde olduğu gibi Türkiye’de de eğitime erişim, halen uygulanmakta olan pandemi ile mücadele tedbirleri kapsamında okulların kapatılması yüzünden ciddi ve olumsuz anlamda etkilenmiştir. Pandemi nedeniyle uzaktan eğitime geçilmesi eğitimde mevcut eşitsizlikleri derinleştiren bir etkide bulunmuştur. Oysa eğitim, tüm çocukları pandemi sonrasında yepyeni bir şekil alacak olan yarınlara hazırlarken onları daha donanımlı ve güçlü bireyler haline getirme imkanını barındırmaktadır. Bu nedenle tüm çocuklar için, ama özellikle zorla yerinden edilmiş çocuklar için, eğitim hayatı öneme sahiptir. Sağlık ile ilgili tedbirler alınırken çocukların ve dolayısıyla toplumların geleceğinin de göz ardı edilmemesi, eğitimdeki mevcut eşitsizlikler nedeniyle belli gruplara yönelik farklı tedbirlerin alınması gerekliliğini vurgulamak amacıyla kaleme alınan bu çalışma iki bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın ilk bölümünde³ Suriyeli çocukların Türkiye’ye sığınmaya başladığı 2011 tarihinden pandemi dönemine dek örgün eğitime erişim süreci ele alınacaktır. Suriyeli öğrencilerin eğitime erişimine etki eden veya engel yaratan etmenlerin tartışılacağı bu bölümden sonra ikinci bölümde pandeminin hem eğitim süreçlerine hem de Suriyeli çocukların uzaktan eğitime erişimine etkileri değerlendirilecektir.

SURİYELİ ÇOCUKLARIN EĞİTİM HAKKI

Ager ve Stang, Britanya’da yürüttükleri alan çalışmaları ve entegrasyon üzerine yazın temelinde mültecilerin temel ihtiyaç ve önceliklerini esas alarak bir çerçeve geliştirmiş ve onların toplumsal hayata katılımına ve uyum sürecine etki eden dört temel alan belirlemiştir. Bunlar; barınma, çalışma, eğitim ve sağlıktır (Ager ve Stang, 2008, s. 169-170). Çocuklarının eğitime erişimi iltica eden ebeveynin en temel öncelikleri arasındadır. Eğitim, mülteciler ve sığınmacılar açısından “geleceğin anahtarı”dır, istikrar ve umut kaynağıdır. Zorunlu göç süreçleriyle yerinden edilmiş çocuklar ev sahibi ülkedeki eğitim süreçlerine katılımlarında yerinden edilme sürecinde yaşamış oldukları travmalar ve eğitimden uzak kalma gibi nedenlerle ev sahibi ülkedeki akranlarına kıyasla daha “kırılgan”dırlar. Ayrıca bu çocukların daha farklı

³ Bu çalışmanın ilk bölümü Ural Manço and Bilhan Kartal tarafından derlenen ve 2018 yılında TP London Yayınları tarafından yayınlanan *Beklenmeyen Misafirler: Suriyeli Sığınmacılar Penceresinden Türkiye Toplumunun Geleceği* kitabında yer alan “Suriyeli Çocukların Eğitim Hakkı ve Eğitime Erişimi” başlıklı makaleden kısmen yararlanılarak yazılmıştır.

ihtiyaçları bulunmaktadır (Özçürümez ve İçduygu, 2020, s. 109). Eğitime katılmak, oyun oynamak ve yeni bilgi ve deneyimler kazanmak çocukların sadece diploma almalarını sağlamaz. Çocukların yaşadıkları travmaların üstesinden gelerek geleceğine daha güvenle bakmaları açısından da hayati önem taşır (Özçürümez ve İçduygu, 2020, s. 115). Eğitim mülteciler açısından başlı başına bir “kalıcı çözüm” teşkil ederken bugün ve gelecekteki kalıcı çözümleri oluşturacak mekanizmaları da harekete geçirebilmektedir (Dryden-Peterson, 2011, s. 84-85). Çocukların okula devam etmesi, mülteciler için bir yere yerleşme ve istikrar sağlamaya bir adımken, okullar mülteciler açısından güvenli alanlar, öğrenme olanaklarına erişim ve hem diğer mültecilerle hem de ev sahibi toplumla etkileşim imkânı sunmaktadır (Matthews, 2008’den aktaran Balkar, Şahin ve Babahan, 2016, s. 1295). Çocukların eğitim hakkından yararlanması onların diğer haklarını bilmesi ve savunabilmesi ve kendilerini erken evlilik ya da çocuk işçiliği gibi istismar ve sömürüden koruyabilmesi açısından da büyük önem taşımaktadır (Yalçın, 2016, s. 94).

Eğitim ve öğretim, temel bir insan hakkıdır ve insanın diğer temel hak ve özgürlüklerinden bağımsız düşünülmesi mümkün değildir. Eğitim, bireyin toplumla etkileşimini düzenler ve topluma etkin bir şekilde katılımını sağlar (Balci, 1996, s. 1). İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi’nin 26. maddesine göre herkesin eğitim hakkı vardır (Balci, 1996, s. 12; Odman, 2008, s. 134). Türkiye’nin taraf olduğu Uluslararası Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi, Çocuk Haklarına Dair Sözleşme, Uluslararası Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi, Kadınlara Yönelik Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesine Dair Sözleşme ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi; her çocuğun ayrımcılığa uğramaksızın eğitim alma hakkını koruma altına almaktadır (İnsan Hakları İzleme Örgütü, Kasım 2015, s. 51). Türkiye’nin 2000 yılında taraf olduğu Birleşmiş Milletler Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme’nin 13. maddesine göre, taraf devletler herkesin eğitim görme hakkına sahip olduğunu kabul ederler. Bu amaçla ilköğretimi zorunlu ve parasız hale getirmekle yükümlüdürler (Birleşmiş Milletler, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme, 1966). Türkiye’nin 1995’te taraf olduğu 1990 tarihli Çocuk Hakları Sözleşmesi’nin 28 ve 29. maddeleri fırsat eşitliği temelinde tüm çocukların ayırım gözetilmeksizin eğitimi güvence altına alır (Özçürümez ve İçduygu, 2020, s. 118).

Türkiye’nin eğitim konusundaki taraf olduğu bu uluslararası sözleşmeler iç hukukunun da bir parçası haline gelmiştir. Bunun yanı sıra 1982

Anayasası'nın 42. maddesine göre "[k]imse, eğitim ve öğrenim hakkından yoksun bırakılamaz" (Gözler, 2010). Yine bu maddeye göre, ilköğretim zorunludur ve devlet okullarında eğitim ücretsizdir. Millî Eğitim Temel Kanunu'nun 7. maddesi de Türk vatandaşları açısından eğitim hakkı güvencesi sağlarken, aynı kanunun 4. maddesi din, dil, ırk ve cinsiyet ayrımı gözetilmeksizin ve hiçbir zümre ya da sınıfa imtiyaz tanımaksızın eğitime erişim hakkını güvence altına almaktadır (Kaya, 2009, s. 11). Her ne kadar Suriyeliler Türkiye vatandaşı olmasalar ve Türkiye'de mülteci statüsüne sahip bulunmasalar da ülke sınırları içerisinde bulunmaları hasebiyle Türkiye'nin kendi toprakları üzerinde bulunan Suriyeli çocuklara eğitim verme sorumluluğu bulunmaktadır (Seydi, 2014, s. 270).

Türkiye'de temel eğitim zorunlu ve ücretsizdir. Elbette bu durum tüm Türk vatandaşlarının eğitime eşit düzeyde ve sorunsuz bir şekilde katıldıkları anlamına gelmemektedir. Suriyeli mültecilerin Türkiye'ye gelişi öncesinde de Türk eğitim sisteminde bazı dezavantajlı gruplar mevcuttu, halen de mevcuttur. Türkiye kendi vatandaşlarının eğitim hakkından eşit derecede yararlanmalarını sağlamak üzere düzenlemeler yaparken kendi topraklarında doğan ve/veya büyüyen Suriyeli çocuklarla ilgili olarak da düzenlemeler yapmak durumundadır, zira Türkiye Çocuk Haklarına Dair Sözleşme'nin 22. maddesine göre, topraklarındaki mülteci olan ya da mülteci statüsü kazanmaya çalışan tek başına, ailesi ya da bir başkası ile Türkiye'de bulunan çocukların sözleşmede yer alan haklardan faydalanması için gerekli önlemleri almakla yükümlüdür (UNICEF, Çocuk Haklarına Dair Sözleşme, 1989).

SURİYELİ ÇOCUKLARIN EĞİTİME ERİŞİMİNE İLİŞKİN GENELGE VE UYGULAMALAR

Mülteci çocukların eğitime entegrasyon süreci ilk sığınma ülkesi ya da yeniden yerleştirme sonrası yerleşilen ülkenin kapasitesi, tercihleri, eğitim dilinin yanı sıra mülteci krizinin ortaya çıkışından itibaren geçen süre ve mültecilerin tercihlerine göre şekillenmektedir. Bazı ülkeler mülteci çocukların kendi ülkelerindeki müfredatı esas alarak eğitim hizmeti sunarlarken, bazı ülkeler ise çocukları mevcut eğitim sistemi ve müfredatına dahil etme yoluna gitmektedirler (Özer Yürür, Koşuoğlu Çıtıptıoğlu ve Ateşok, 2017, s. 115).

Türkiye'de okul çağındaki Suriyeli çocukların eğitime erişimi Türkiye açısından sürekli yenilenen ve büyüyen hedefler ve yeni önlemler anlamına

gelmektedir. MEB'in düzenleme ve gayretleriyle eğitime erişen Suriyeli çocuk sayısı önemli ölçüde artış gösterse de artan Suriyeli çocuk sayısı, büyüyen ihtiyaçlar ve sorunlar planlama ve uygulama düzeyinde önemli güçlükler yaratmaktadır. MEB verilerine göre, 2011-2012 eğitim döneminde yılında 34.000 Suriyeli çocuk eğitim almaktayken (Emin, 2016, s. 15-16), en güncel veriler E-okul sisteminde 757,259, YÖBİS'de (Yabancı Öğrenci Bilgi İşletim Sistemi) ise 11,580 Suriyeli öğrencinin kaydı bulunduğunu göstermektedir. 2014-2015 eğitim-öğretim döneminde 230.000 Suriyeli çocuk eğitime erişebilirken (%40,91), 2020-2021 eğitim-öğretim döneminde eğitime erişebilen çocuk sayısı 768,839'a ulaşmıştır ve bu rakam okul çağındaki Suriyeli çocukların %64,22'sine tekabül etmektedir. İlkokul ve ortaokul seviyelerinde %80'e yakın bir okullaşma oranı yakalanmışken, okul öncesi ve lise düzeylerinde halen kat edilmesi gereken önemli mesafeler bulunmaktadır (MEB, 2020).

Yıllar içinde okullaşma oranını artırmak konusunda önemli bir mesafe kaydedilmiş olsa da mevcut veriler 2014 tarihli Millî Eğitim Bakanlığı genelgesi ile devlet okullarına gitme hakkına kavuşan birçok Suriyeli çocuğun aynı zamanda bu hakkı kullanmadığı ya da kullanamadığını da göstermektedir. İçişleri Bakanı Süleyman Soylu'nun 2020 yılı başında yaptığı bir açıklamaya göre, Suriyelilerin Türkiye'ye gelmeye başladığı 2011 yılından itibaren Türkiye'de 450,000 Suriyeli bebek doğmuştur (Yeniçağ, 2020) ve Türkiye'de doğan bebeklerin bir kısmı şimdiden okul öncesi eğitim çağına, bir kısmı ise ilkokul çağına gelmiştir.

Suriyeli mültecilerin Türkiye'ye gelmeye başladığı 2011'den 2013'e dek geçen sürede Türkiye açısından mültecilerin acil ihtiyaçlarının karşılanması önceliklidir. Suriyeli mültecilerin Nisan 2011'den itibaren Türkiye'ye sığınması karşısında Türkiye krizin hızla çözümleneceği ve mültecilerin evlerine döneceği varsayımıyla Suriyeli mültecilerin GEM'i kurmasına ve bu merkezlerde Suriyeli öğretmenlerin Suriye okullarında kullanılan müfredatla eğitim vermesine izin vermiştir.

Türkiye'de Suriyeli çocukların eğitimini düzenleyen temel aktör MEB'dir. Suriyeli mültecilerin Türkiye'ye gelmeye başlamalarının birinci yılının sonunda dönemin Millî Eğitim Bakanı Ömer Dinçer Suriyeli çocukların eğitimine ilişkin bir soruya cevaben kamplarda kurulacak merkezlerde derslerin Bakanlık müfredatına göre Arapça verileceğini ifade etmiştir. Bakan Dinçer, amaçlanan çocukların eğitimlerine devam etmesine olanak tanırken,

ailelerin Türkiye’de kalmasını pekiştirecek bir tavırdan da uzak durmak olduğunu açıklamıştır (Dünya Bülteni, 2012).

Suriyeli çocukların eğitiminin, Suriye’deki iç savaş ortamı nedeniyle mültecilerin sayısının, özellikle kamp dışı alanlarda, artması ve mültecilerin Türkiye’de kalış sürelerinin uzaması bağlamında, 2013’ten itibaren önem kazanmaya başladığını söylemek mümkündür. MEB’in 26 Nisan 2013 tarihli “Ülkemizde Kamp Dışında Misafir Edilen Suriye Vatandaşlarına Yönelik Tedbirler” genelgesi Suriyeli çocukların eğitimiyle ilgili ilk genelgesidir (Seydi, 2014, s. 276). Bu genelge ile Suriyeli öğrencilerin ülkelerine döndüklerinde ya da başka bir ülkeye gittiklerinde sene kaybı olmadan eğitime devam edebilmelerini sağlamak hedeflenmektedir. Daha önceden öğretmenlik deneyimi olan Suriye vatandaşları ücret almaksızın “gönüllülük esasına dayalı” olarak kamplarda kurulan merkezlerde eğitim hizmeti vermeye başlamışlardır. Müfredat, MEB denetiminde Suriye Ulusal Koalisyonu Yüksek Eğitim Komisyonu tarafından belirlenmiştir. Kamp dışında yaşayan Suriyelilerden geçici oturma izni olanların okullara kaydı yapılarak eğitime katılımları sağlanmaya çalışılmış, geçici oturma izni olmayanların MEB’in standartlarına uygun eğitim veren yerel yönetimler ya da ulusal ve uluslararası kuruluşlarca kurulan GEM’de eğitim alabilmelerine izin verilmiştir (Millî Eğitim Bakanlığı Genelgesi, 2013).

Suriye mülteci krizinin başlangıcında Türkiye’ye sığınan Suriyeliler açısından kamp içinde veya dışında yaşıyor olmak eğitime erişime etki eden temel etmenlerden biriydi. Ekim 2015 tarihinde Türkiye’de bulunan 5-17 yaş arasındaki 708.000 Suriyeli okul çağındaki çocuktan %13’ü kamplarda yaşamaktaydı. Bunların okullaşma oranı %90 idi. Aynı eğitim yılında kamp dışında yaşayan 5-17 yaş arası Suriyeli çocukların okullaşma oranı ise sadece %25-26 civarındaydı (İnsan Hakları İzleme Örgütü, Kasım 2015, s. 16). Kamplarda kayıt işlemleri, okul çağına gelen çocukların tespiti ve eğitime erişimi çok kolay ve hızlı bir şekilde yapılabilmekteydi (Emin, 2016, s. 18; Heyse, 2016, s. 41). 2015 yılında kamp dışında yaşayan okul çağındaki Suriyeli çocukların dörtte üçünün eğitime erişimi bulunmamaktaydı (Theirworld ve A World at School, 2015, s. 10). Ancak Türkiye’deki Suriyeli mülteci sayısı arttıkça Suriyelilerin büyük çoğunluğu kamp dışında yaşamak durumunda kalmıştır. 2018 yılından itibaren Türkiye’nin Suriyeli mültecilerin kaldığı kampları kapatmaya başlamasıyla (Burun, 2018) kampların sayısı 5 ilde 7 kampa inmiştir ve kamplarda kalan Suriyeli mültecilerin sayısı 58.846’ya

düşmüştür (GİGM, 2020). Dolayısıyla, kampta ya da kamp dışında yaşamadan kaynaklanan farklılıklar önemini kaybetmiştir.

2013 sonundan itibaren başlangıçta üzerinde durulmayan kamp dışı eğitimin öne çıkmaya başladığı ve bu konuda çalışmalara ağırlık verildiği gözlemlenmektedir (Seydi, 2014, s. 280). Türkiye’de göç ve zorunlu göç alanında çok önemli ve kapsamlı bir kanun olan 6458 sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu Nisan 2014 ayında yürürlüğe girmiştir. Bu kanun, Suriyeli mülteciler açısından yapılacak birçok önemli değişikliğin temel referans noktasını oluşturmuş ve çerçevesini çizmiştir. Bu kanun eğitim konusunda atılacak adımları da şekillendirmiştir. MEB Temel Eğitim Genel Müdürlüğü’nün 23 Eylül 2014 tarihli 2014/21 sayılı “Yabancılar Yönelik Eğitim-Öğretim Hizmetleri” konulu genelge, Suriyeli öğrencilere yönelik eğitim-öğretim faaliyetinin koordine edilmesi ve ilgili kurumlar ile eşgüdümün sağlanması amacıyla bazı düzenlemeler yapmaktadır. Buna göre, Türkiye’de MEB’e bağlı devlet okulları kayıtlı ve geçici korumadan faydalanan ilk ve ortaokul çağındaki bütün Suriyeli çocuklara açılmıştır. Bu genelgeyle Bakanlık İl Millî Eğitim Müdürlüklerinin bünyesinde, bir il Millî Eğitim müdür yardımcısı veya şube müdürü başkanlığında bir komisyonun kurularak Suriyeli öğrencilere yönelik eğitim faaliyetlerini yürütmesine karar vermiştir. Bu komisyonların diploma, denklik belgeleri ve bu belgeler yoksa, yazılı ve sözlü sınavlarla sınıf seviyelerini belirleme, nakil ve yerleştirme işlemlerini yürütmesine karar verilmiştir.

Genelgeye göre il komisyonları, “millî eğitim müdürlüklerine bağlı olarak faaliyet yürütmek üzere valilik oluru” ile oluşturulan GEM’deki eğitim faaliyetlerini de koordine edecek, yenilerinin oluşturulmasına valilik onayıyla izin verecektir. GEM kamplarda ve kamp dışında Suriye müfredatına göre ilk ve ortaöğretim düzeyinde Arapça eğitim veren eğitim kurumlarıdır. Bu merkezler Türkiye’de birçok dernek ve vakfın katkılarıyla Türkiyeli ve Suriyeli girişimcilerce kurulmuş ve eğitim vermiştir (Emin, 2016: 16; İnsan Hakları İzleme Örgütü, Kasım 2015: 14). 2014/21 sayılı genelge ile Geçici Eğitim Merkezleri için bir akreditasyon sistemi oluşturulmuş ve bu genelgenin yayınlanmasını müteakiben kamp dışındaki GEM kayıt altına alınmaya başlanmıştır. Genelgeye göre, GEM’de eğitim alan öğrenciler sene kaybı olmaksızın MEB’e bağlı her tür ve derecedeki eğitim kurumuna geçebilecektir (Millî Eğitim Bakanlığı, 2014).

Kasım 2014'de MEB ve UNICEF'in ortak girişimleriyle gönüllülük esasına dayalı olarak çalışan Suriyeli öğretmenlere maddi destek sağlanması amacıyla bir sistem geliştirilmiştir (Theirworld ve A World at School, 2015, s. 7; Emin, 2016, s. 19). Yine Kasım 2014'te eğitime erişemeyen Suriyeli çocukların eğitime kazandırılması ve Suriyeli öğrenciler hakkında bilgi eksikliği sorununu çözmek adına MEB ve UNICEF'in işbirliği ile Yabancı Öğrenci Bilgi İşletim Sistemi (YÖBİS) oluşturulmuştur. YÖBİS, E-okul sistemine benzer bir şekilde, MEB'in Suriyeli öğrencilerin okula ve Geçici Eğitim Merkezlerine kayıt ve devam durumlarını ve notlarını takip etmesini sağlamaktadır. Bu sayede Bakanlık yabancı öğrencilerin demografik, eğitim ve sağlık bilgilerini de denetleyebilecektir. Bu sistem sayesinde okulu bırakma oranlarını da gözlemlemek mümkündür (Hürriyet, 2014; Heyse, 2016, s. 24).

Bu genelgenin ilanından kısa bir süre sonra 22 Ekim 2014 tarihinde Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu'nun 91. maddesi çerçevesinde Geçici Koruma Yönetmeliği hazırlanmıştır. Bu yönetmelik Bakanlar Kurulu kararıyla Türkiye'deki Suriyeli geçici koruma altına almış ve onların bazı temel hak ve hizmetlerden yararlanmasını düzenleyen önemli kararlar almıştır. Yönetmeliğin eğitimle ilgili de önemli düzenlemeleri bulunmaktadır. Yönetmeliğin 22. maddesine göre kayıt işlemleri tamamlanan Suriye vatandaşları bulundukları illerin valiliklerinden geçici koruma kimlik belgesi alabilirler. Suriyeli çocukların okullara veya GEM'e kaydolmak için ikamet izni, geçici koruma kimlik belgesi veya yabancı tanıma belgesine sahip olmaları gerekmektedir. Suriye vatandaşlarının Türkiye'de bulundukları sürece aldıkları eğitimin içeriği ve süresini gösteren belge işlemleri ve denklik işlemleri MEB ve YÖK tarafından yapılacaktır (Geçici Koruma Yönetmeliği, 2014).

Devlet okulları ve GEM'de sürdürülen ikili eğitim başlangıçta önemli bir ihtiyacı karşılarken Suriyeli mültecilerin Türkiye'de kalma süreci uzadıkça geçici eğitim merkezlerinde verilen Arapça eğitim çocukların Türkçe öğrenme, iletişim ve uyum becerilerini olumsuz etkilemeye başlamıştır. Ailelerin kültür ve dile ilişkin endişe ve öncelikleri çocuklarını geçici eğitim merkezlerine göndermelerinde etkili olmuştur. Bu eğitim kurumlarını kuran Suriyeliler de savaş sona erip ülkelerine geri döndüklerinde Suriye'nin geleceğini bugünün çocuklarıyla kuracaklarını, dolayısıyla onların Arapça ve Suriye müfredatıyla eğitim almasını istediklerini ifade etmişlerdir. GEM'de verilen Türkçe eğitimin yetersiz olması da öğrencilerin Türkçe öğrenmesi önünde bir başka engel

teşkil etmiştir (Özer Yürür, Komşuoğlu Çıtıptıoğlu ve Ateşok, 2017, s. 121). Çocukların farklı sistemlerle ve birbirinden ayrı eğitim kurumlarında eğitim almasının gelecekte çocukların dışlanmasına yol açacağı açıktır. Bunun da ötesinde birlikte yaşamının inşasında eğitimin önemli rolü dikkate alındığında, çocukların temel eğitimlerini aynı eğitim sisteminde alması eşitlik, farklılıklara saygı ve birlikte yaşam pratiklerinin geliştirilmesi açısından büyük önem taşımaktadır (Özer Yürür, Komşuoğlu Çıtıptıoğlu ve Ateşok, 2017, s. 116).

Suriyeli çocukların eğitiminin önemi ve eğitim çağındaki Suriyeli çocuk sayısındaki artış MEB'i yeni adımlar atmaya yöneltmiştir. Suriyeli nüfusun Türkiye'de kalıcılığı Bakanlığı Suriyeli öğrencileri Türk eğitim sistemine entegre etme çalışmalarını hızlandırmaya itmiş, bu amaçla Bakanlığa bağlı Hayat Boyu Öğrenme Genel Müdürlüğüne "Göç ve Acil Durum Eğitim Daire Başkanlığı" oluşturulmuştur (Hayat Boyu Öğrenme Genel Müdürlüğü, 2016). 2016-2017 eğitim-öğretim yılında "Türkiye'de yaşayan tüm çocukların nitelikli eğitime erişimi için gerekli tedbirlerin alınması"nı planlayan Bakanlık GEM'in dönüştürülmesi için adımlar atmaya karar vermiştir. Suriyeli çocukların eğitime katılımında önemli bir dönüm noktasını teşkil eden 2016 yılında Suriyeli Çocukların Türk Eğitim Sistemine Entegrasyonunun Desteklenmesi Projesi'nin (PIKTES) başlatılması mülteci çocukların eğitiminde acil duruma yönelik çözüm geliştirmekten sosyal uyum amaçlı politikaların uygulanması aşamasına geçildiğini göstergesidir (Özçürümez ve İçduygu, 2020 125). Bu aşamadan itibaren Türkiye'deki mülteci çocukların eğitime ilişkin politika ve uygulamaların iki temel hedefi vardır: öğretmen-öğrenci-veli arasında sağlıklı bir etkileşimin kurulması ve Suriyeli öğrencilerin Türk öğrencilerle eşit hak ve hizmetlere erişiminin sağlanması (Özçürümez ve İçduygu, 2020, s. 110).

MEB Müsteşar Yardımcısı Ercan Demirci Eylül 2016'da Suriyeli öğrencilerin Türkiye'de geçici süre eğitim alacağı beklentisiyle "geçici" olarak kurulan merkezlerin üç yıl içerisinde misyonunu tamamlayacağını, bu "geçici" merkezlerin Geçiş Eğitim Merkezine evrilmesiyle GEM'deki öğrencilerin Türk eğitim sistemine dahil edileceğini ifade etmiştir (Millî Eğitim Bakanlığı, 2016a). Bu merkezlerin ara sınıfları hariç birinci sınıflara öğrenci alımının durdurulmasına karar verilmiştir. Millî Eğitim Bakanlığı Hayat Boyu Öğrenme Genel Müdürlüğü 17 Mart 2017 tarihinde 23 ilin valiliklerine gönderdiği yazıda ise Bakanlığa bağlı okul binalarını kullanan GEM haricinde sivil toplum kuruluşlarının desteğiyle kurulan merkezlerin 2016-2017 eğitim-öğretim yılı

sonuna kadar kapatılmasını istemiştir (Millî Eğitim Bakanlığı Hayat Boyu Öğrenme Genel Müdürlüğü, 2017). Buna göre fiziki imkanları uygun olan merkezler ilkokullara dönüştürülürken, bu imkanlara sahip olmayan GEM'de en yakın ilkokul ile ilişkilendirilmiş sınıflar oluşturulacaktır. Ana sınıfları ve ilkokul birinci sınıflarda MEB müfredatıyla eğitim verilecektir. Bu merkezlerde ara sınıflarda okuyan Suriyeli öğrencilerin devlet okullarına geçişi teşvik edilecek ve GEM kademe kademe devlet okullarına dönüştürülerek kapatılacaktır (Millî Eğitim Bakanlığı, 2016b). GEM'in kapatılması yönündeki çalışmalar sonucunda 2019-2020 eğitim-öğretim yılı sonunda kapatılması planlanan merkezlerin sayısı 215'e düşmüştür (Çalık, 2019).

Türkiye'de devlet okulları ve GEM'in yanı sıra Suriyeli mültecilere yönelik özel okullar da mevcuttur. Ancak bu okullar yabancı uyruklu öğrencilere yönelik eğitim veren ve 5580 sayılı kanun ve Özel Öğretim Kurumları yönetmeliğine göre düzenlenen "uluslararası okul" statüsünde değildir. Bu okullar GEM statüsü ile açılmaktadır. 2015 yılında İstanbul'da bulunan bu tür altmış okuldaki otuz kadari Fatih, Eyüp bölgesindedir (Karaboğa, 2015). Bu okulların öğrencilerden talep ettiği öğrenim ücretlerini karşılamak birçok aile açısından güçtür. Bu nedenle bu okullara giden öğrenci sayısı düşüktür. Bu merkezler arasında devlet okulları bünyesine geçmek istemeyenler uluslararası okul olma çabasına girmişlerdir (Yalçın, 2017).

Devlet okulları, GEM'de ve özel okullarda yapılan eğitim faaliyetleri MEB'in denetiminde olmakla birlikte UNICEF ve Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği'nin (BMMYK) teknik ve finansal desteği büyük önem taşımaktadır (İnsan Hakları İzleme Örgütü, Kasım 2015: 11). UNICEF, Türkiye Hükümeti ve diğer ortaklarıyla işbirliği içinde Suriyeli çocukların "kayıp kuşak" haline gelmesini önlemeyi amaçlamaktadır (UNICEF, 2017). Uluslararası Göç Örgütü sınır illerinde Suriyeli çocukların okullara ulaşımı, toplum merkezlerinde psiko-sosyal destek ve dil kurslarıyla eğitim faaliyetlerine katkı sunmaktadır (BM Türkiye Dergisi, 2017). Sivil toplum kuruluşları açısından da eğitim önemli bir odak noktası haline gelmektedir.

SURİYELİ ÇOCUKLARIN EĞİTİME ERİŞİMİNE ETKİ EDEN ETMENLER

Çatışma, yaygın şiddet, mülksüzleştirme ve belirsizlikten kaçarak Türkiye'ye sığınan mültecilerin kendi ifadeleriyle Türkiye'de karşı karşıya kaldıkları en temel sorunlar yoksulluk, sömürü ve ayrımcılıktır. Mültecilerin

ikinci derecede önemli sorunlarının başında yeterince Türkçe bilmemekten kaynaklanan sorunlar bulunmaktadır (Kaya ve Kırac, 2016, s. 23-24). Bu sorunların eğitim alanına yansımaları çok boyutludur. İnsan Hakları İzleme Örgütünün eğitime erişim önünde tespit ettiği en temel engelleri dil engeli, ekonomik zorluklar ve toplumsal uyuma ile ilgili sorunlar şeklinde özetlemek mümkündür. Bunun haricinde, özellikle GEM'in kapatılması sonrasında devlet okullarına kayıt sürecinde okul yönetimlerinin kayıt için ek belge talebi, ailelerin Türkiye'de okul kayıt sistemi hakkında yeterince bilgi sahibi olmaması gibi nedenler de eğitime erişimi engellemiştir (İnsan Hakları İzleme Örgütü, Kasım 2015, s. 3). Altyapı eksikliği, öğretmenlerin nitelikleri, müfredata ilişkin sorunlar da diğer nedenler olarak sayılabilir.

Suriyeli çocukların okullaşma ve okulda başarı oranını artırmak için Türkçe öğretimi hayati önemdedir. Küçük yaşta Türkiye'ye gelen çocuklar Türkçe'yi daha çabuk öğrenip ilkokuldan itibaren Türk eğitim sistemine girebildiklerinden çok daha başarılı olmaktadır. Ancak Suriye'de okula başlamış ve ara vermek zorunda kalmış, dolayısıyla ara sınıflardan okula başlamak durumunda olan çocuklar Türkçe'yi kolay öğrenemedikleri gibi yaşlılarına kıyasla daha başarısız olmaktadır (Theirworld ve A World at School, 2015, s. 8). MEB Suriyeli çocukların Türk eğitim sistemine geçişini ve uyumunu teşvik etmek veya kolaylaştırmak adına Türkçe dil öğretimine ağırlık verme ve hafta sonu, yarıyıl ve yaz tatillerinde Türkçe ve diğer alanlarda kurslar ve programlar düzenlenebilmesi yönünde karar almıştır (Habertürk, 2016). MEB ile Avrupa Birliği arasında imzalanan "Suriyeli Öğrencilerin Türk Eğitim Sistemine Entegrasyonu" projesi kapsamında AB'nin vereceği 300 milyon avroluk desteğin Suriyeli öğrencilerin Türkçe'yi daha iyi öğrenmesi için GEM ve devlet okullarında çalışacak Türkçe öğretmenliği, Türk dili ve edebiyatı ve sınıf öğretmenliği branşlarından 4.200 öğretmenin bir yıllık istihdamını finanse etmek üzere kullanılacağı ifade edilmiştir (Millî Eğitim Bakanlığı, 2016c). Bakanlık ayrıca Suriyeli mültecilere Türkçe öğrenme olanağı sunmak için birçok ildeki Halk Eğitim Merkezleri'nde ücretsiz Türkçe dersleri vermektedir (Theirworld ve A World at School, 2015, s. 9). Bu adımların yanı sıra, Türkçe öğretimi için kullanılan kitapların ve araçların mülteci çocuklar göz önüne alınarak yeniden tasarlanması gerekmektedir.

Daha önce ifade ettiğimiz üzere, Türkiye'de temel eğitim ücretsizdir. Buna rağmen bazı devlet okulları kayıt, kırtasiye, kitaplar ve çeşitli eğitim faaliyetleri için velilerden para talep edebilmektedir. Bu tür talepler çocuklarını

devlet okullarına kaydettirmek isteyen Suriyeli aileler için önemli bir engel oluşturmaktadır (Heyse, 2016, s. 16-17). Devlet okullarının ve GEM'in uzak olması ve ailelerin ulaşım giderlerini karşılayacak imkanlarının olmaması da çocuklarını okula göndermelerine engel olmaktadır (Kaya ve Aysu, Nisan 2016: 4; Theirworld ve A World at School, 2015, s. 8). Çocukların eğitime erişiminde ulusal düzeyde atılacak adımların yanı sıra bu konuda bölgesel farklılıkların en aza indirilmesi tüm Suriyeli öğrencilerin eğitim destek hizmetlerinden eşit biçimde faydalanmaları açısından çok önemlidir (Koman, 2015).

Ebeveynin ailenin geçimi için yeterince gelire sahip olmadığı durumlarda çocukların okula gitmek yerine çalışmaya başladığı ya da okuldan geldikten sonra çalışmakta oldukları görülmektedir (İnsan Hakları İzleme Örgütü, Kasım 2015, s. 4). Ocak 2016'da yürürlüğe giren 2016/8375 sayılı "Geçici Koruma Sağlanan Yabancıların Çalışma İzinlerine Dair Yönetmelik"le Suriyeli mültecilere çalışma izni verilmesi düzenlenmiştir. Çalışma hayatına ilişkin bu düzenleme ve çalışma izinlerinin veriliyor olması önemli (ve çok gecikmiş) bir gelişme olmakla birlikte bu durum Türkiye'deki çalışan Suriyeli nüfusun büyük çoğunluğunun çok düşük ücretlere, kayıtdışı çalıştığı gerçeğini değiştirmemektedir (Yalçın, 2016, s. 92). Çocuk işçiliği sorunu, Türkiye'deki Suriyeli mültecilerin önemli bir kısmının karşı karşıya olduğu yerinden edilme, işsizlik ve sosyal destek mekanizmalarının olmaması gibi koşullarda çalışma iznine sahip olmaksızın, güvencesiz ve kayıtdışı çalışmak zorunda kalmasıyla ilgilidir (İnsan Hakları İzleme Örgütü, Kasım 2015, s. 31; Yalçın, 2016, s. 90-93). Bu durum çocukların eğitime katılımını olumsuz etkilerken, devletin çocukları koruma ve güvenliğini sağlama görevlerinde sorunlar doğurmaktadır.

Suriyeli çocuklar; savaş, çatışma, açlık, kayıplar ve zorunlu göç sürecinde psikolojik travmaya maruz kalmış, Türkiye'ye geldikten sonra da "toplumdan dışlanma, ayrımcılık, ekonomik ve cinsel sömürü ve çocuk evlilikleri" gibi birçok riskle karşı karşıya kalmıştır (UNICEF, 2017). Savaş başladığında okul çağında olmayan çocuklar arasında daha sonrasında hiç okulla tanışmamış olanlar bulunmaktadır (İnsan Hakları İzleme Örgütü, 2015, s. 2). Bu nedenle Suriyeli öğrencilerin okula gitmesini teşvik için okuldan uzak geçirilmiş zamanı telafi edici farklı mekanizmalar geliştirilmeli, öğrencilerin özel koşulları dikkate alınarak sorun ve ihtiyaçlarının doğru tespiti için rehberlik ve danışma hizmetleri artırılmalıdır (İnsan Hakları İzleme Örgütü,

2015, s. 26; Emin, 2016, s. 24). Ancak telafi eğitimin gerçekleştirilmesi çok kolay değildir. Türkiye’de merkezi eğitim sistemi nedeniyle devlet okullarının kendilerine ait özel ödenekleri bulunmamaktadır. Suriyeli mültecilerin yoğun olarak bulunduğu sınır bölgesindeki illerde pek çok okul sınırlı imkanlarla yüksek sayıda öğrenci ve az sayıda öğretmenle eğitim faaliyetlerini yürütmekteyken, Suriyeli öğrencilerin özel ihtiyaçlarını karşılayacak bütçe ve donanımına sahip bulunmamaktadır (İnsan Hakları İzleme Örgütü, 2015, s. 13). Telafi eğitimini güçleştiren bir diğer etmen öğretmen sayılarının yetersiz oluşuyken, çocukların karşı karşıya olduğu sorunlar konusunda yeterince bilgi ve donanımına sahip olmayan öğretmenler, sınıf içerisindeki ayrımcılık, dışlama gibi sorunları çözmede de yeterince etkili olamamaktadırlar (Koman, 2015).

Suriyeli çocukların devlet okullarında yaşatları, yaşatlarının velileri ve öğretmenlerinden gördükleri olumsuz muamele onları okuldan koparan etmenlerden biridir. Bazen sadece çocuk oldukları için sergiledikleri “çocukça” davranışlar mültecilikleriyle ilintilendirilerek sorun olarak algılanmakta, olumsuz, hatta düşmanca, tavırlara neden olmaktadır (Doyran, 2017). Suriyeli çocuklar ve ailelerinin eğitime erişim sürecinde karşılaştıkları sorunlar, keyfi uygulamalar ve hak ihlalleri karşısında başvurabileceği merci ya da mekanizmalar mevcut olmadığı ya da onlar tarafından bilinmediği için hak ihlallerinin cezalandırılması, sorunların çözülmesi güçleşmektedir.

KÜRESEL SALGININ TÜRKİYE’DEKİ SURİYELİ ÇOCUKLARIN EĞİTİMİNE ETKİSİ

COVID-19 salgınının küresel bir salgın olarak tanımlanması sonrasında hükümetlerin salgının yayılmasını durdurma konusunda attıkları ilk adımların başında okulların kapatılması gelmiştir. II. Dünya Savaşı’ndan beri dünya genelinde eğitim kurumlarının aynı nedenle ve aynı zamanda kapalı olduğu bir dönem yaşanmamıştır. Pandemi öncesi dönemde dahi bir “öğretim krizi”nden söz etmek mümkünken ve eğitim ve okullaşma oranları konusunda 2030 Sürdürülebilir Kalkınma hedeflerine erişmek güç görünürken, pandemi sürecinde bu krizin derinleştiğini söylemek mümkündür (D’Orville, 2020, s. 1). UNICEF, pandemi ile mücadele kapsamında okulların kapatılmasından etkilenen okul çağındaki çocuk sayısının Kasım 2020 itibarıyla 90 milyona ulaştığını bildirmektedir. Okulların kapanması sadece eğitime erişimi değil, çocuklara okullar aracılığıyla sunulan destek mekanizmaları ve gıdaya erişimi de etkilemektedir (UNICEF Türkiye, 2020a). UNICEF ve Uluslararası

Telekomünikasyon Birliği tarafından hazırlanan bir rapor, dünya genelinde okul çağındaki 3 milyar çocuğun internete erişimi bulunmadığını ortaya koymaktadır. Bu durumu “dijital uçurum” olarak tanımlayan UNICEF Genel Direktörü Henrietta Fore’a göre bu sadece kısa vadeli bir sorun olmayıp çocukların geleceğini de derinden etkileyecek ve eşitsizlikleri artıracak bir gelişmedir. Bu rapora göre, en yoksul hanelere mensup, kırsal ve düşük gelirli bölgelerde yaşayan çocuklarla akranları arasındaki mesafe aşılması çok güç hale gelen bir uçuruma dönüşmektedir (UNICEF Türkiye, 2020b).

Eğitime erişimde sorun yaşayan kırılgan gruplar⁴ bu süreçlerden daha olumsuz etkilenirken, okulu bırakmak zorunda kalanlar da ağırlıklı olarak dışlanmış ve kırılgan gruplara mensup çocuklar arasından çıkmaktadır (UNICEF Türkiye, 2020a). Pandeminin yol açtığı sosyo-ekonomik krizin en fazla etkilediği gruplar arasında bulunanlar göçmen ve zorla yerinden edilmiş ailelerdir. Küresel salgın öncesinde de mülteci çocukların eğitimi konusunda ciddi engeller söz konusuydu ve dünya genelinde mülteci çocukların sadece %63’ü ilköğretimine, %24’ü ise ortaokul eğitimine devam edebiliyordu. Pandemi bu sınırlı kazanımların yitilmesi riskini yaratmaktadır. Pandemi sürecinde zorla yerinden edilmiş aileleri ile birlikte çocuklar sosyal koruma tedbirlerinin dışında kalmış ve hükümetlerin sunduğu destek paketlerinden yararlanamamıştır. En savunmasız durumdaki gruplar arasında bulunan çocuklar aynı zamanda salgınla mücadele sırasında hizmetlere erişimde öncelik verilmesi gruplar arasında bulunmalarına karşın sağlık, hijyen ve sanıstasyona erişimde büyük güçlükler yaşamışlardır. Pandemi nedeniyle birçok ülkede uzaktan eğitime geçilirken, dünya genelinde göçmen ve yerinden edilmiş çocukların temel hizmetlere erişiminde ciddi sorunlarla karşılaştığı görülmektedir (UNICEF Türkiye, 2020c).

Mülteci çocuklar arasında bazı gruplar daha dezavantajlı durumdadır. BMMYK pandemi öncesinde ortaokul eğitimi almakta olan mülteci kız çocuklarının %20’sinin okulların tekrar açılması sonrasında örgün eğitime devam edemeyeceğini öngörmektedir. Mülteci çocukların, özellikle kız çocuklarının, okul bırakma oranlarının artmasının önüne geçmek adına adımların ivedilikle atılması gerekmektedir. Bu amaçla UNESCO liderliğinde oluşturulan Eğitim için Küresel Koalisyon (Global Coalition for Education) pandeminin olumsuz etkilerini giderme ve toparlanma sürecinde hem

⁴ Kırılganlık (*vulnerability*) “çeşitli yoksulluk ve yoksunluk hallerini kapsayan bir kavram”dır (Başak Kültür ve Sanat Vakfı, Mayıs 2020: 4).

öğrencileri hem eğitimleri hem de hükümetleri kapsayıcılık, eşitlik ve cinsiyet eşitliği ilkeleri çerçevesinde desteklemeyi hedefleyen bir girişimdir (D'Orville, 2020, s. 1). Uzayan okul kapama dönemlerinin kırılgan gruplar üzerindeki etkilerinin kısa vadeli olmayabileceği ve kırılgan grupların insani sermaye ve ekonomik olanaklarını uzun vadede çok olumsuz etkileyeceği açıktır (D'Orville, 2020, s. 1-2) ve acil çözümlerin geliştirilmesi gerekmektedir.

Pandemi sürecinde, tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de salgınla mücadele amacıyla ekonomik ve sosyal faaliyetleri sınırlandıran önlemler alınmıştır. Seyahat kısıtlamaları ve sokağa çıkma kısıtlama ve yasaklarının uygulamaya başlanmasıyla ekonominin yavaşlatılması sürecinden en fazla etkilenen kırılgan toplum kesimlerinin başında mülteciler gelmektedir. Pandemi, Türkiye'deki Suriyeli mülteci çocukların ve ailelerinin karşı karşıya olduğu güçlükleri artırmıştır. Genelde enformel emek piyasasında çalışan mülteciler bu dönemde gelir ve işlerini kaybetmişlerdir. Çalışma hayatında karşılaştıkları güçlükler, iş ya da gelir kaybına ek olarak yüksek hastalık riski, barınma, gıdaya erişim ve hijyen koşullarında ciddi sorunlar yaşamışlardır (Kollender ve Nimer, 2020, s. 3). SGDD-ASAM'ın Türkiye'de ilk COVID-19 pozitif vakasının tespit edildiği 11 Mart 2020 sonrası dönemde eğitim, koruma, sağlık ve geçim kaynaklarına erişim başlıkları altında geliştirilen "COVID-19 Salgınının Türkiye'de Mülteciler Üzerindeki Etkilerinin Sektörel Analizi" çalışması kapsamında 48 ilde toplam 1,162 kişiye ulaşarak yaptığı ankete katılan mültecilerin %63'ü gıdaya ulaşmakta, %53'ü ise temel hijyen gereksinimlerini karşılamakta zorluk çektiklerini söylerken, COVID-19 önlemlerinden etkilendiğini belirten katılımcılar kiralalarını, faturalarını ve temel ihtiyaç malzemelerini ödemekte zorlandıklarını belirtmiştir (SGDD-ASAM, 2020, s. 13). Ankete katılan mültecilerden sadece %18'i pandemi kapsamında alınan önlemler öncesinde çalışmıyorken, Mart sonrasında bu oran %88'e ulaşmıştır. Çalışmaya devam edenlerin %36'sı ise pandemi tedbirlerinin uygulanmaya başlamasıyla maaşlarında kesinti olduğunu bildirmişlerdir (SGDD-ASAM, 2020, s. 14-15).

Mülteci işçiler kısa çalışma ödeneğinden de faydalanamamıştır. Pandeminin yarattığı ekonomik sıkıntıların en fazla güvencesiz ve kayıtsız olarak çalıştırılan mülteci işçileri etkilediği açıktır (Yereliz Derneği, Aralık 2020: 13). Pandemi döneminde hükümet ya da yerel yönetimlerin sunduğu destek paketlerinden yeterince faydalanamayan mülteciler için STK'ların desteği çok daha önemli hale gelmiştir. Türkiye'de pandemi için fon ve

yardımların toplanması ve dağıtımı merkezileştirildiği için kurumların pandemi nedeniyle yardım kampanyası başlatmasına izin verilmemektedir. Bu da STK'ların bu konuda girişimde bulunmasının önünde engel teşkil ederken, bundan olumsuz etkilenenler yine mültecilerdir (Kollender ve Nimer, 2020, s. 7). Pandemi sürecinde yaşanan kayıplar maddi sorunların yanı sıra psikolojik sorunlara da yol açmış, mültecilerde yakın geleceğe ilişkin kaygı düzeyini artırmıştır (Small Projects Istanbul, 2020, s. 11-12).

Pandemiyle giderek kötüleşen işsizlik, düşük ücrete güvencesiz çalışma ve bunlarla bağlantılı ekonomik sorunlar, diğer temel haklara erişimde de engeller yaratmaktadır. Mülteci çocuklar açısından en ciddi sorun eğitime erişim alanında yaşanmaktadır. Türkiye'deki okullarda 17 Mart 2020'den itibaren örgün eğitime ara verilerek her düzeyde uzaktan eğitime geçilmiştir. 2020-2021 eğitim-öğretim döneminde belli sınıfların kademeli ve sınırlı olarak açılması söz konusu olsa da vaka ve ölüm sayılarının artması ile okulların güz dönemi sonuna dek kapatılmasına karar verilmiştir. Eğitimine savaş ya da yerinden edilme nedeniyle ara vermek zorunda kalan ve yeni bir eğitim sistemine uyum sağlama çabası içindeki çocuklar şimdi de uzaktan eğitime uyum sağlama durumuyla karşı karşıyadır (Kollender ve Nimer, 2020, s. 4). Aileler kiralılarını ödeyemez, en temel gıda ihtiyaçlarını karşılamakta zorluk çeker hale gelirken, eğitime bütçe ayırmaları, internet paketi ya da pandemi nedeniyle fiyatları hızla artan telefon, tablet ya da bilgisayar edinmeleri giderek güçleşmektedir.

Türkiye'de uzaktan eğitim MEB'in Eğitim Bilişim Ağı (EBA) üzerinden yapılmaktadır. EBA, öğretmenlerin önceden kaydettiği videoların televizyon ya da internet aracılığıyla kullanıldığı bir uzaktan eğitim modelidir. Ayrıca yine internet üzerinden ödev, test ve diğer değerlendirme araçlarının kullanılması da söz konusudur. Ancak bu eğitim materyaline erişim evde televizyon, bilgisayar ya da internete erişim sağlayan diğer mobil cihazların bulunmasını zorunlu kılmaktadır. Gerekli teknik ekipmana sahip olmamak da eğitim sürecini aksatmaktadır. Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin 28. maddesine göre ilköğretime erişim ücretsiz olmalıdır. Ancak pandemi döneminde uzaktan eğitime erişimin gerektirdiği bilgi, iletişim teknolojisi ve materyal eksikliği ve bunların derinleştirdiği eşitsizlikler 28. madde ile çelişmektedir (Başak Kültür ve Sanat Vakfı, Mayıs, 2020, s. 10). SGDD-ASAM veritabanındaki 126 kişiye uygulanan "Eğitim Sektörü Anketi" katılımcılarının %70'i çocuklarının hâlâ okula kayıtlı olduklarını, ancak çocukların %48'inin uzaktan eğitimden

faydalanamadıkları ifade etmişlerdir. Temel sorun, internet erişimi ve televizyon, bilgisayar ya da akıllı telefon gibi cihazların eksikliği iken, bilgi eksikliği ve öğretmenlerin bu süreçte öğrencileri yeterince yönlendirmemesi diğer sorunlar olarak belirtilmiştir (SGDD-ASAM, 2020, s. 16).

İltica ve Göç Araştırmaları Merkezi'nin Başkanı Metin Çorabatır, Milliyet Gazetes'i'nde Tunca Bengin'e verdiği kısa mülakatında Suriyeli çocukların okullaşma oranlarının yaş büyüdükçe düştüğünü, ortaokul ve lise çağındaki çocukların çalışmak zorunda kalması nedeniyle eğitimlerine devam edemediğini, kız çocuklarının küçük yaşta evlendirilmesinin eğitime devam etmelerini engellediğini, Türkçe öğrenme sürecinde yaşanan güçlüklerin de eğitime devam durumunu olumsuz etkilediğini ifade etmektedir. Pandeminin Suriyeli çocukların eğitime erişimi konusunda önemli zorluklar yarattığını ekleyen Çorabatır bazı öğrencilerin internet bağlantısı, cep telefonu, tablet ya da bilgisayarlarının olmamasının uzaktan eğitime erişimlerini engellerken, yetersiz Türkçe bilgisi ve öğretmenle yüz yüze iletişimin kesilmiş olması gibi nedenlerle televizyondaki dersleri de takip etmekte güçlük yaşadıklarını iletmektedir (Bengin, 2020).

Yapılan araştırmalar evde uzaktan eğitime erişecek bir aygıt olsa da kardeş sayısının fazla olması nedeniyle çocukların bu aygıtı sırayla kullanması ve derslerin bir kısmını kaçırmasının söz konusu olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla, uzaktan eğitim için gerekli cihazlar bulunsa bile evdeki fiziksel ve sosyal koşullar, kişi ve oda sayısı, çocukların kendilerine ait bir odası ya da masasının olup olmaması da eğitime erişim ve katılımı etkilemektedir (Başak Kültür ve Sanat Vakfı, 2020, s. 11).

Uzaktan eğitim süreci, özellikle ilkokul düzeyinde, ebeveynlerden birinin eğitim-öğretim sürecine müdahil olmasını zorunlu kılmaktadır. Ebeveynleri ya da kendilerine bakım verenler çocukların yanında olsa bile dil engeli ailelerin çocuklarının eğitimine destek verme sürecinde sorunlara yol açmaktadır. Çocuğu ilkokula giden ve uzaktan eğitim sürecini devam ettiren bir veli olarak velilerin çocukların eğitime katıldıkları süre boyunca çocukların yanında olma, velilerin kendi aralarında akıllı telefonlar ile kurduğu iletişim ağıyla uzaktan eğitimin sürdürülmesine destek olma ya da derslerden sonra yapılan ödevlerin ya da testlerin sisteme yüklenmesini sağlama gibi konularda çok önemli görev üstlendiklerini söyleyebilirim. Velilerin uzaktan eğitim sürecine aktif katılımını zorunlu kılan bu süreçte dil bilmemek önemli bir engel yaratabilir. Nitekim Fatih'te yaşayan Suriyeli mültecilerden 17 ebeveyn ve 25

çocukla Nisan ve Mayıs 2020 döneminde yapılan görüşmelerin bulgularına dayanan Small Projects İstanbul'un "Covid-19 Sürecinde İstanbul'un Farklı Yerleşimlerinde Çocukların Haklarına Erişimi Araştırması" bu söylediklerimizi doğrulamaktadır. Suriyeli ebeveynler de dil engeli nedeniyle çocukların uzaktan eğitime katılma sürecini gözetmekte zorluk yaşadıklarını iletmektedirler (Small Projects İstanbul, 2020, s. 4). Bunun da ötesinde, görüşmelerin yapıldığı Fatih'te Suriyeli ailelerde hanehalkı başına 5 çocuk düşmekte ve bir hanede ortalama 10 kişi bir arada yaşamaktadır. Sokağa çıkma kısıtlamalarının olması, evde çalışanların işlerini kaybetmesi nedeniyle evde bulunması gibi nedenlerle bu çocukların uzaktan eğitimi sağlıklı bir şekilde yürütebilmesi için gerekli ortam ve imkanlara sahip olamadıkları da söylenebilir. Haneler kalabalık olduğu için araştırma için görüşmeler yapılırken katılımcılara evlerinde boş bir oda sağlanmasının mümkün olmadığı durumlar olmuştur (Small Projects İstanbul, 2020, s. 8-9).

Uzaktan eğitim sürecinde mülteci öğrencilerin ebeveynleri ile öğretmenler arasında iletişim eksikliği çok daha fazla artmıştır. Örgün eğitim döneminde tercümanlar aracılığıyla kurulan iletişim pandemi sürecinde neredeyse kopmuştur. Bazı çocuklar öğretmen ve öğrenciler arasında kurulan Whatsapp gruplarından dışlandıklarını iletmıştır (Small Projects İstanbul, 2020, s. 16). Yine pandemi sürecinde öğrencilere verilen ödevlerin artması ebeveynlerin öğretim sürecindeki rolünü artırırken Suriyeli öğrencilerin ebeveynleri öğretim ve çocukların endişe ve stresle başetmesi konusunda yeterince destek sunamamıştır (Kollender ve Nimer, 2020, s. 6). Çocukların arkadaşlarıyla iletişiminin kopması, hareket alanlarının çok sınırlı olması nedeniyle fiziksel aktivite yapamamaları, sıkılma ve mutsuzluk da diğer sorunlar olarak ifade edilmektedir.

Her ne kadar MEB, EBA TV'de yayınlanan derslere Suriyeli öğrenciler için "uyum sınıfları" eklemiş olsa da bunların mevcut sorunların aşılmasında çok yeterli olmadığı görülmektedir. Öte yandan, aile ve çocukları maddi ya da teknik açıdan desteklemek amacıyla programlar geliştirilmemiş olması sorunların çözümünü geciktirmektedir. Özel eğitime ihtiyacı olan çocuklar için eğitim veren kurumlar ve rehabilitasyon merkezleri de kapatıldığı için ve bu çocukların ihtiyaçlarına göre düzenlenmiş eğitim materyali ve desteği sağlanmadığı için eğitimden geri kalmışlardır (Kollender ve Nimer, 2020, s. 5-6).

Okulların ne zaman açılacağına ve örgün eğitime ne zaman gecileceğine dair belirsizlik sürerken pandeminin eğitime erişimde yarattığı sorunların kısa vadeli olduğu ya da örgün eğitime geçilmesiyle kısa sürede halledilebileceğini varsaymak güçtür. UNICEF'in dikkat çektiği dijital uçurumun ve uzaktan eğitime erişememenin yarattığı kayıpların telafisi zaman alacaktır. Bunun da ötesinde, uzaktan eğitim sürecinde yaşanan sorunlar Suriyeli çocukların pandemi öncesinde uyum sağlama sürecinde oldukları eğitim sistemindeki kazanımlarını yitirmesi ve eğitimden kopması sonucunu getirebilir (Small Projects İstanbul, 2020, s. 6). Daha önce çatışma, savaş ve yerinden edilme deneyimleri nedeniyle sosyal bağlarının zayıflaması ya da kopması deneyimi yaşamış olan çocukların eve kapanması ve dil öğreniminde hayati önemde olan Türk akranlarıyla iletişimlerinin kesilmesi de daha önce yaşadıkları travmayı farklı bir bağlamda yeniden deneyimlemeleri riskini doğurabilir (Small Projects İstanbul, 2020, s. 4).

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Türkiye, Suriyeli mülteciler dışında farklı ülke ve bölgelerden gelen göçmen, mülteci ve sığınmacılara ev sahipliği yapan bir göç ülkesidir. Bundan hareketle, göç ve iltica politikalarının hak temelli bir yaklaşımla şekillendirilmesi ve eğitim politika ve stratejilerinin eşitliği esas alan farklılık yönetimi ile yeniden belirlenmesi ve uygulamaya konulması gerekmektedir (Ereş, 2015, s. 24). Kültürler arası eğitim kültürler arası etkileşimi ve diyalogu geliştirmek ve çokkültürlü demokratik toplumların gelişimini sağlamak açısından elzemdir. Farklı kültürlerle mensup bireylerin birbirlerini anlaması ve bir arada yaşama kültürünü geliştirebilmesi, önyargıların üstesinden gelenebilmesi, sosyal adalet sağlanırken insan haklarına saygı gösterilmesine yönelik düşünce ve davranışların benimsetilebilmesi, bireylerin topluma aidiyet hislerinin güçlendirilerek etkin katılımlarının sağlanması mümkün olacaktır (Bleszynsk, 2008, s. 542-543). Ayrıca okul müfredat programına emek göçü ve zorunlu göçe ilişkin bilgi ve tartışmaları eklemek bu konuda farkındalık yaratarak toplumsal uyum ve karşılıklı kabul açısından önemli bir katkı sunabilir. Bu konuda çalışacak uzmanların yetiştirilmesi noktasında üniversitelerde; sosyal ve siyasi bilimler, eğitim ve hukuk ile ilgili birimlerde mülteci hakları, insani yardım, uluslararası koruma, kültürler arası etkileşim gibi konuları ele alan dersler açılması (Kaya ve Aysu, 2016, s.37), mevcut göç araştırma merkezlerine yenilerinin eklenmesi de büyük önem taşımaktadır.

Kültürler-arası eğitim okul öncesi, ilk ve ortaokul, lise ve yükseköğretimin tüm seviyelerinde, kısa süreli kurslardan farklı eğitim formatlarına, düzenli eğitimden e-öğrenme modellerine ve farklı mesleki eğitim modellerinde tüm yaş gruplarına verilen eğitimlerde kullanılabilir. Farklılıkların bir arada yaşaması konusunda farkındalık eğitimi özellikle Suriyeli ya da diğer göçmen ve mülteci çocuklara eğitim veren öğretmenler açısından büyük önem taşımaktadır (Özer, Komşuoğlu Çıtıptıoğlu ve Ateşok, 2017, s. 126). Kültürler arası etkileşimi sağlamlaştırmayı amaçlayan bu yeni eğitim modelinin (Türkiyeli ve Suriyeli ve diğer göçmen gruplarındaki) yetişkinleri de kapsamı ve onlara yönelik eğitim ve programları da içermesi de gerekmektedir. Pandeminin etkilerinin devam etmesi nedeniyle sürekli ertelenen örgün eğitimin yeniden başlaması Suriyeli çocuklar ile Türkiye'deki akranları arasındaki eşitsizlikleri derinleştirmektedir. Pandemi sonrası dünyada eğitimin kısmen de olsa dijitalleşeceği ve pandemi öncesi dönemde olduğu gibi devam etmeyeceği öngörülebilir. Dönüşümden geçmekte olan eğitim sisteminin mevcut eşitsizlikleri en aza indirgeyen, Türkiye'de yaşayan ve yetişen tüm çocukların eğitime erişimi önündeki engelleri kaldıran ve onların eşit ve özgür düşünceli ve donanımlı bireyler olmasını sağlayacak bir eğitim sistemine evrilmesi dileği ve umuduyla bu çalışmayı noktalayalım.

KAYNAKÇA

- Ager, A. ve Strang, A. (2008). Understanding Integration: A Conceptual Framework, *Journal of Refugee Studies*, 21(2), 166-191.
- Ateşok, Z.Ö., Komşuoğlu Çıtıptıoğlu, A. ve Özer Yürür, Y. Y. (2020, Kasım). Syrian Students' Participation in Higher Education in Turkey: An Institutional Perspective. *İstanbul University Press*. 6 Ocak 2021 tarihinde <http://iupresswork.com/data/kitaplar/WESREF.pdf> adresinden erişildi.
- Balcı, M. (1996). Ulusal ve Uluslararası Hukukta İnsan Hakları Çerçevesinde Eğitim ve Öğretim Hakkı, *Yeni Türkiye Dergisi*, Ocak-Şubat, 7, 1-17.
- Balkar, B., Şahin, S. ve Babahan, N. I. (2016). Problems Confronted by Syrian Teachers Working at Temporary Education Centers (TECs), *Eğitimde Kuram ve Uygulama/Journal of Theory and Practice in Education*, 12(6), 1290-1310.
- Başak Kültür ve Sanat Vakfı. (2020, Mayıs). COVID-19 Sürecinde İstanbul'un Farklı Yerleşimlerinde Çocukların Haklarına Erişimi Araştırması. 1 Ocak 2021 tarihinde <https://www.stgm.org.tr/sites/default/files/2020-09/covid-19-surecinde-istanbulun-farkli-yerlesimlerinde-cocukların-haklarına-erisimi-arastirmasi-basak-kultur-ve-sanat-vakfi.pdf> adresinden erişildi.
- Bengin, T. (2020, Aralık 7). Suriyeli Çocuklara Örgüt ve Çocuk Gelin Tehdidi, *Milliyet*.

- Özer, Y. Y., Komşuoğlu Çıtırıtoğlu, A. ve Ateşok, Z. Ö. (2017). One Common Future, Two Education Systems: The Case of Syrian Children of Istanbul, *European Education*, 49:2-3, 114-132.
- Birleşmiş Milletler Türkiye Dergisi (2017). *Uluslararası Göç Örgütü Suriyeli Mültecilere Destek Sağlamaya Devam Ediyor*, 28 Temmuz 2017 tarihinde <http://www.bmdergi.org/tr/uluslararasi-goc-orgutu-suriyeli-multecilere-destek-saglamaya-devam-ediyor/> adresinden erişildi.
- Birleşmiş Milletler (1966, Aralık 16). *Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme*, 24 Temmuz 2017 tarihinde <http://humanrightscenter.bilgi.edu.tr/media/uploads/2015/08/03/EkonomikSosyalKulturelHaklarSozlesmesi.pdf> adresinden erişildi.
- Bleszynski, K. M. (2008). Constructing Intercultural Education, *Intercultural Education*, 19 (6), 537-545.
- Burun, E. (2018, Ağustos 1). 5 Mülteci Kampı Kapatılacak, Suriyeliler Sınıra Taşınacak, *Hürriyet*.
- CNN Türk (2017, Mayıs 31) *Türkiye'deki Suriyeli Öğrenci Sayısı Açıklandı*, 25 Temmuz 2017 tarihinde <http://www.cnnturk.com/turkiye/turkiyedeki-suriyeli-ogrenci-sayisi-aciklandi> adresinden erişildi.
- Çalık, B. (2019, Mayıs 3). Türkiye, Suriyeli Çocukların Okullaşmasında Dünya Ortalamasını Geçti, *Anadolu Ajansı*, 30 Aralık 2020 tarihinde <https://www.aa.com.tr/tr/egitim/turkiye-suriyeli-cocuklarin-okullasmasinda-dunya-ortalamasini-gecti/1468778> adresinden erişildi.
- Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı (2016, Ocak 11). *Geçici Koruma Sağlanan Yabancıların Çalışma İzinlerine Dair Yönetmelik*. 4 Temmuz 2017 tarihinde <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2016/01/20160115-23.pdf> adresinden erişildi.
- Doyran, E. (2017). *Türk Toplumunda Suriyeli Mülteci Çocuklar Algısı: Fatih ve Esenler Örneği* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Dryden-Peterson, S. (2011). *Refugee Education: A Global Review*. Ontario Institute for Studies in Education, University of Toronto. 24 Temmuz 2017 tarihinde <http://www.unhcr.org/4fe317589.pdf> adresinden erişildi.
- D'Orville, H. (2020). COVID-19 Causes Unprecedented Educational Disruption: Is There a Road Towards a New Normal?, *PROSPECTS*, 1-5.
- Dünya Bülteni (2012, Temmuz 31). *Dinçer: Oyunun Kuralı Değişmemeli*. 28 Temmuz 2017 tarihinde <http://www.dunyabulteni.net/haber/221066/dincer-oyun-kurali-degismemeli> adresinden erişildi.
- Eğitim Mevzuatı (2013, Eylül 26). *Ülkemizde Geçici Koruma Altında Bulunan Suriye Vatandaşlarına Yönelik Eğitim Öğretim Hizmetleri*. 29 Haziran 2017 tarihinde <http://www.egitimmevzuat.com/index.php/Resmi-2013/uelkemizde-gecc-koruma-altinda-bulunan-surye-vatandalarina-yoenelk-etm-oeretrn-hzmetler.html> adresinden erişildi.

- Emin, M. N. (2016). Türkiye'deki Suriyeli Çocukların Eğitimi: Temel Eğitim Politikaları, *SETA Analiz*, 153.
- Eres, F. (2015). Türkiye'de Göçmen Eğitimi Sorunsalı ve Göçmen Eğitiminde Farklılığın Yönetimi, *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(2), 17-30.
- Geçici Koruma Yönetmeliği (2014, Ekim 22). 2014/6883 sayılı Geçici Koruma Yönetmeliği. 2 Temmuz 2017 tarihinde <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2014/10/20141022-15-1.pdf> adresinden erişildi.
- Göç İdaresi Genel Müdürlüğü (2020, Aralık 23). *Geçici Koruma İstatistikleri*. 30 Aralık 2020 tarihinde <https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma5638> adresinden erişildi.
- Göç İdaresi Genel Müdürlüğü (b. t.), *Göç İstatistikleri: Geçici Koruma*, 6 Ocak 2021 tarihinde <https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma5638> adresinden erişildi.
- Göç İdaresi Genel Müdürlüğü (b. t.), *Geçici Koruma İstatistikleri*, 8 Aralık 2020 tarihinde <https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma5638> adresinden erişildi.
- Gözler, K. (2010). *Türkiye Cumhuriyeti Anayasası*, Ekin Yayınevi.
- Habertürk (2016, Ağustos 22). *MEB, Suriyeli Çocukların Eğitimi İçin Yol Haritasını Belirledi*, 1 Temmuz 2017 tarihinde <http://www.haberturk.com/gundem/haber/1285903-meb-suriyeli-cocuklarin-egitimi> adresinden erişildi.
- Hayata Destek Derneği (2016). Bu İş Çocuk Oyuncuğu Değil: Mevsimlik Tarımda Çocuk İşçiliği, *E-Bülten*, 2. 4 Temmuz 2017 tarihinde http://www.hayatadestek.org/media/files/BİÇOD_ebülten_Nisan_Mayıs_Haziran_Mevsimlik%20Tarımda%20Çocuk%20İşçiliği.pdf adresinden erişildi.
- Heyse, K. (2016). On the Brink of a Lost Generation: 'I Can't Read. I Can't Write. I Want to Go to School'. Challenges to the Education of Syrian Refugee Children and Youth in Turkey, *Open Society Foundation*. 2 Temmuz 2017 tarihinde http://aciktoplumvakfi.org.tr/pdf/On_the_Brink_of_a%20Lost_Generation.pdf adresinden erişildi.
- Hürriyet (2017, Şubat 14). *Yüksek Okullarda Boş Kontenjanlara Suriyeli Yerleşecek*. 4 Temmuz 2017 tarihinde <http://www.hurriyet.com.tr/yuksek-okullarda-bos-kontenjanlara-suriyeli-yer-40365177> adresinden erişildi.
- Hürriyet (2017, Kasım 17). *Suriyeli Öğrencilere 'Tek Tuşla' Ulaşılabilecek*. 29 Haziran 2017 tarihinde <http://www.hurriyet.com.tr/suriyeli-ogrencilere-tek-tusla-ulasilacak-27593775> adresinden erişildi.
- İnsan Hakları İzleme Örgütü (2015). *'Geleceğimi Hayal Etmeye Çalıştığımda Hiçbir Şey Göremiyorum': Türkiye'deki Suriyeli Mülteci Çocukların Eğitime Erişiminin Önündeki Engeller Kayıp Nesil Olmalarını Önlemek*, 2 Temmuz 2017 tarihinde https://www.hrw.org/sites/default/files/report_pdf/turkey1115tu_web.pdf adresinden erişildi.
- İ. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü (2013, Eylül 4). *YÖK'ün 57802651/1008 Sayılı Genelgesi*. 30 Haziran 2017 tarihinde http://sosyalbilimler.istanbul.edu.tr/?p=7456&upm_export=print adresinden erişildi.

- Karaboğa, K. (2016, Temmuz 8). 2 Milyon Suriyeli Mülteci, Arap Yatırımcıya Onlarca Okul Açtırdı. *Dünya*. 4 Temmuz 2017 tarihinde <https://www.dunya.com/gundem/2-milyon-suriyeli-multeci-arap-yatirimciya-onlarca-okul-actirdi-haberi-285453> adresinden erişildi.
- Kaya, N. (2009). Unutmak mı? Asimilasyon mu? Türkiye'nin Eğitim Sisteminde Azınlıklar, *Uluslararası Azınlık Hakları Grubu (MRG)*, 3 Temmuz 2017 tarihinde http://minorityrights.org/wp-content/uploads/2015/07/MRG_Rep_TurkeyMinEd_TURK_2009.pdf adresinden erişildi.
- Kaya, A. ve Kırar, A. (2016). İstanbul'daki Suriyeli Mültecilere İlişkin Zarar Görebilirlik Değerlendirme Raporu, *Nisan, Hayata Destek Derneği*, 3 Temmuz 2017 tarihinde http://sitap.org/wp-content/files_mf/2016_stl_ist_suriyeli_multeciler_degerlendirme_raporu.pdf adresinden erişildi.
- Kollender, E. and Maissam, N. (2020, Temmuz). Long-Term Exclusionary Effects of COVID-19 For Refugee Children in the German and Turkish Education Systems: A Comparative Perspective, *IPC-Mercator Policy Brief*, 9 Aralık 2020 tarihinde <https://ipc.sabanciuniv.edu/Content/Images/CKeditorImages/20200708-02075629.pdf> adresinden erişildi.
- Koman, E. (2015, Aralık 29). Suriyeli Mülteci Çocuklar ve Engellenen Eğitim Hakkı, *Heinrich Böll Stiftung Derneği Türkiye Temsilciliği*, 24 Temmuz 2017 tarihinde <https://tr.boell.org/tr/2015/12/29/suriyeli-multeci-cocuklar-ve-engellenen-egitim-hakki> adresinden erişildi.
- Millî Eğitim Bakanlığı Temel Eğitim Genel Müdürlüğü (2014, Eylül 23). *Yabancılar Yönelik Eğitim Öğretim Hizmetleri Genelgesi*. 29 Haziran 2017 tarihinde https://antalya.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2014_10/02015212_yabanc.pdf adresinden erişildi.
- Millî Eğitim Bakanlığı Hayat Boyu Öğrenme Genel Müdürlüğü (2016, Mayıs 16). *Göç ve Acil Durum Eğitim Daire Başkanlığı*. 24 Temmuz 2017 tarihinde http://hbogm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2016_05/18020117_gocveacildurumegitimdb.pdf adresinden erişildi.
- Millî Eğitim Bakanlığı Hayat Boyu Öğrenme Genel Müdürlüğü (2017, Mart 17). 2 Temmuz 2017 tarihinde http://ergani.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2017_03/27110021_stk_larYn_desteklediYi_geYici_egitim_merkezleri.pdf adresinden erişildi.
- Millî Eğitim Bakanlığı, Hayat Boyu Öğrenme Genel Müdürlüğü Göç ve Acil Durumlarda Eğitim Daire Başkanlığı (2020, Kasım). 8 Ocak 2021 tarihinde https://hbogm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2020_11/18114946_17155955_3_KA_SIM_2020_YNTERNET_BULTENY_Sunu.pdf adresinden erişildi.
- Millî Eğitim Bakanlığı (2015). *MEB 2015-2019 Stratejik Planı*. Ankara. 29 Haziran 2017 tarihinde http://sgb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2015_09/10052958_10.09.2015sp17.15imzasz.pdf adresinden erişildi.

- Millî Eğitim Bakanlığı (2016a, Eylül 6). *Demirci: GEM'ler Üç Yıl İçinde Misionunu Tamamlayacak*, 2 Temmuz 2017 tarihinde <http://meb.gov.tr/demirci-gemler-uc-yil-icinde-misionunu-tamamlayacak/haber/11850/tr> adresinden erişildi.
- Millî Eğitim Bakanlığı (2016b) "Suriyeli Çocukların Eğitimi için Yol Haritası Belirlendi", <http://meb.gov.tr/suriyeli-cocuklarin-egitimi-icin-yol-haritasi-belirlendi/haber/11750/tr>, 22 Haziran 2016, (Erişim Tarihi: 26 Mayıs 2017).
- Millî Eğitim Bakanlığı (2016c, Kasım 4). *Suriyeli Öğrenciler için 4 bin 200 Öğretmen Alımı Yapılacak*, 9 Ocak 2021 tarihinde <http://www.meb.gov.tr/suriyeli-ogrenciler-icin-4-bin-200-ogretmen-alimi-yapilacak/haber/12204/tr> adresinden erişildi.
- Özçürümez, S. ve İçduygu A. (2020). *Zorunlu Göç Deneyimi ve Toplumsal Bütünleşme: Kavramlar, Modeller ve Uygulamalar ile Türkiye*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Seydi, A. R. (2014). Türkiye'nin Suriyeli Sığınmacıların Eğitim Sorununun Çözümüne Yönelik İzlediği Politikalar, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 31, 267-305.
- SGDD-ASAM (2020, Mayıs). *COVID-19 Salgınının Türkiye'de Mülteciler Üzerindeki Etkilerinin Sektörel Analizi*. 9 Aralık 2020 tarihinde <https://data2.unhcr.org/en/documents/download/76640+&cd=1&hl=tr&ct=cln&gl=t> r adresinden erişildi.
- Small Projects İstanbul (2020, Mayıs). *Covid-19 Sürecinde İstanbul'un Farklı Yerleşimlerinde Çocukların Haklarına Erişimi Araştırması: Mülteci Çocuklardan Deneyimler*. 9 Aralık 2020 tarihinde <https://data2.unhcr.org/en/documents/details/76636> adresinden erişildi.
- Theirworld ve A World at School (2015). *Partnering for a Better Future: Ensuring Educational Opportunity for All Syrian Refugee Children and Youth in Turkey*, 30 Haziran 2017 tarihinde <http://gbc-education.org/wp-content/uploads/2015/01/Turkey.pdf> adresinden erişildi.
- UNESCO (2020, Temmuz 7). *COVID-19: What You Need to Know about Refugees' Education?* 24 Ocak 2021 tarihinde <https://en.unesco.org/news/covid-19-what-you-need-know-about-refugees-education> adresinden erişildi.
- UNICEF Türkiye (2020a, Aralık 8). *Basın Bülteni: COVID-19 Nedeniyle Okulların Kapanmasından Etkilenen Çocuk Sayısı Yeniden Tırmanışa Geçmişken UNICEF, Çocukların Eğitimi ve İyi Olma Hallerinin Bu Krizden Zarar Görmeye Devam Edeceği Konusunda Uyarıyor*, New York. 20 Aralık 2021 tarihinde <https://www.unicef.org/turkey/bas%C4%B1n-b%C3%BCltenleri/covid-19-nedeniyle-okullar%C4%B1n-kapanmas%C4%B1ndan-etkilenen-%C3%A7ocuk-say%C4%B1s%C4%B1-yeniden> adresinden erişildi.

- UNICEF Türkiye (2020b, Aralık 1). *Basın Bülteni: UNICEF ve Uluslararası Telekomünikasyon Birliği (ITU) Tarafından Hazırlanan Yeni Rapora Göre, Tüm Dünyada Okul Çağındaki Çocukların Üçte İksinin Evinde İnternet Yok*. 20 Aralık 2020 tarihinde <https://www.unicef.org/turkey/bas%C4%B1n-b%C3%BCitenleri/unicef-ve-uluslararası%C4%B1-telekom%C3%BCnasyon-birli%C4%9Fi-itu-taraf%C4%B1ndan-haz%C4%B1rlanan-yeni-haber-adresinden-erişildi>.
- UNICEF Türkiye (2020c, Aralık 18). *Basın Bülteni: UNICEF Uyarıyor: COVID-19, Dünya Genelinde Göçmen ve Yerinden Edilmiş Çocuklara Sağlanan Temel Hizmetlerde Çarpıcı Bir Azalmaya Yol Açtı, Korumaya İlişkin Riskleri Arttırdı*. New York. 20 Aralık 2020 tarihinde <https://www.unicef.org/turkey/bas%C4%B1n-b%C3%BCitenleri/unicef-uyar%C4%B1yor-covid-19-d%C3%BCnya-genelinde-g%C3%B6çmen-ve-yerinden-edilmi%C5%9F-%C3%A7ocuklara-adresinden-erişildi>.
- UNICEF (2017). *Türkiye’de Kayıp bir Kuşak Oluşmasını Önlemek*. 29 Haziran 2017 tarihinde http://www.unicef.org.tr/files/bilgimerkezi/doc/Children%20of%20Syria_01.2007_TR.pdf adresinden erişildi.
- UNICEF (2017, Ocak 19). *Bilgi Notu*. 1 Temmuz 2017 tarihinde https://www.unicef.org/media/media_94417.html adresinden erişildi.
- UNICEF (1989, Kasım 20). *Çocuk Haklarına Dair Sözleşme*. 15 Temmuz 2017 tarihinde https://www.unicef.org/turkey/crc/_cr23c.html adresinden erişildi.
- Yalçın, S. (2016). Syrian Child Workers in Turkey. *Turkish Policy Quarterly*, 15(3), 89-98.
- Yeniçağ (2020, Şubat 27). *Türkiye’de Son Sekiz Yılda 450 Bin Suriyeli Bebek Doğdu*.
- Yereliz Derneği (2020, Aralık). *Kentsel Hizmetlere Göç Perspektifinden Bakmak: Pandemi Döneminde İstanbul Örneği Ulusal Düzeyde Karar Alıcılar için Politika Önerileri*. 1 Ocak 2021 tarihinde http://yereliz.org/wp-content/uploads/2020/12/Ulusal_Duzeyde_Karar_Alicilar_son_dijital.pdf adresinden erişildi.
- Yüksek Öğretim Bilgi Yönetim Sistemi (2020). *İstatistik*. 6 Ocak 2021 tarihinde <https://istatistik.yok.gov.tr/> adresinden erişildi.